

ARTYKUŁ

Anna Przyborowska-Klimczak*

**MIĘDZYNARODOWA OCHRONA
NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA
KULTURALNEGO**

Ochrona dziedzictwa kulturalnego zajmuje szczególne miejsce w działalności Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO). Wynika to z określonych w Konstytucji UNESCO¹ funkcji Organizacji, bowiem w myśl art. 1 ust. 2 (c) zapewnia ona „zachowanie i ochronę światowej spuścizny książek, dzieł sztuki oraz zabytków historii i nauki”, a także zaleca zainteresowanym państwom przyjmowanie konwencji międzynarodowych w tej dziedzinie. Dotychczas w ramach UNESCO opracowano i przyjęto pięć konwencji dotyczących ochrony dóbr kulturalnych i dziedzictwa kulturalnego²: Konwencję o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 14 maja 1954 r.³, Konwencję dotyczącą środków zmierzających

* Dr hab. Anna Przyborowska-Klimczak – Kierownik Katedry Prawa Międzynarodowego Publicznego UMCS, pracuje również w Katedrze Prawa Międzynarodowego Publicznego KUL.

¹ Tekst Konstytucji UNESCO, przyjętej 16 listopada 1945 r., uwzględniający zmiany wprowadzane podczas kolejnych sesji Konferencji Generalnej (ostatnie podczas 31 sesji w 2001 r.), w j. angielskim [w:] *Manual of the General Conference 2002 edition*, UNESCO, Paris 2002, s. 7-21. Wszystkie ważniejsze dokumenty UNESCO są dostępne na stronie internetowej Organizacji: www.unesco.org.

² Szerzej na temat pojęcia dziedzictwa kulturalnego i dóbr kulturalnych – A. Przyborowska-Klimczak, *Les notions des “biens culturels” et du “patrimoine culturel mondial” dans le droit international*, Polish Yearbook of International Law 1989-1990, vol. XVIII, s. 47-72.

³ Dz. U. 1957, nr 46, poz. 212, załącznik. Do tej Konwencji przyjęto dwa protokoły dodatkowe: jeden 14 maja 1954 r., drugi – 26 marca 1999 r.

do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury z 17 listopada 1970 r.⁴, Konwencję w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r.⁵, Konwencję w sprawie ochrony podwodnego dziedzictwa kulturalnego z 2 listopada 2001 r.⁶ oraz Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturalnego z 17 października 2003 r.⁷ Wprawdzie Konwencję z 1972 r. od dwóch następnych uregulowań umownych dzieli prawie 30-letni okres, ale w tym czasie przyjmowano inne dokumenty z tej dziedziny, przede wszystkim zalecenia i deklaracje. Poprzedziły one także opracowanie projektu ostatniej konwencji, wpływając na treść zawartych w niej postanowień⁸. Istotne znaczenie, odzwierciedlone we wstępie Konwencji z 2003 r., miały trzy dokumenty: Zalecenie w sprawie ochrony tradycyjnej kultury i folkloru z 15 listopada 1989 r.⁹, Powszechna Deklaracja UNESCO w sprawie różnorodności kulturalnej z 2 listopada 2001 r.¹⁰ oraz Deklaracja z Istambułu z 17 września 2002 r.¹¹.

⁴ Dz. U 1974, nr 20, poz. 106, załącznik.

⁵ Dz. U. 1976, nr 32, poz. 190, załącznik. Równocześnie z Konwencją przyjęto Zalecenie dotyczące ochrony dziedzictwa kulturalnego na płaszczyźnie krajowej (Recommendation concerning Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage).

⁶ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, Paris, 6 November 2001, Records of the General Conference 31st Session, Paris, 15 October to 3 November 2001, Volume 1 – Resolutions, UNESCO, Paris 2002, s. 50-61. Proces przygotowania tej Konwencji i charakterystykę jej postanowień przedstawił J. Symonides, *Międzynarodowa ochrona podwodnego dziedzictwa kulturowego*, Stosunki Międzynarodowe 2003, t. 27, nr 1-2, s. 51-62. Por. też. T. Scovazzi, *La Convention sur la protection du patrimoine culturel subaquatique*, Annuaire Français de Droit International 2002, vol. XLVIII, s. 579-591.

⁷ Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003, Records of the General Conference 32nd Session, Paris 29 September to 17 October 2003, Volume 1 – Resolutions, UNESCO, Paris 2004, s. 53-62.

⁸ Charakterystykę projektu Konwencji przedstawiła L. Lankarani, *L'avant-projet de Convention de l'UNESCO pour la sauvegarde du patrimoine culturel immateriel. Évolution et interrogations*, Annuaire Français de Droit International 2002, vol. 2002, s. 624-631.

⁹ Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, 15 November 1989, Records of the General Conference Twenty-fifth Session, Paris, 17 October to 16 November 1989, vol. I – Resolutions, s. 238-243.

¹⁰ UNESCO Universal Declaration on the Cultural Diversity, 2 November 2001, Records of the General Conference 31st Session, Paris, 15 October to 3 November 2001, Volume 1 – Resolutions, UNESCO, Paris 2002, s. 62-63.

¹¹ Istanbul Declaration, 17 September 2002, Final Communiqué, Third Round Table of ministers of Culture, Istanbul, Turkey, 16-17 September 2002, tekst w j. angielskim jest dostępny na stronie internetowej: portal.unesco.org.

We wstępie Zalecenia z 1989 r. podkreślono, iż folklor stanowi element powszechnego dziedzictwa ludzkości i odgrywa istotną rolę w jednoczeniu różnych społeczności i grup, określając ich kulturalną tożsamość. Jego rola w życiu społecznym, gospodarczym, kulturalnym i politycznym była widoczna w przeszłości, ale jest także kontynuowana obecnie. Tradycyjne formy folkloru mają niezwykle delikatny charakter, a ich aspekty związane z ustną tradycją mogą łatwo ulec zapomnieniu. Rządy państw powinny zatem możliwie szybko podjąć działania na rzecz ochrony folkloru, przede wszystkim posługując się środkami prawnymi i innymi metodami, zgodnie z ich praktyką i zasadami ujętymi w zaleceniu. Powinny także zachęcać do udziału w tych przedsięwzięciach krajowe władze, organizacje i instytucje zajmujące się sprawami folkloru.

W Zaleceniu sformułowano definicję folkloru, określając, iż obejmuje on całość opartej na tradycji kreatywności wspólnoty kulturalnej, wyrażanej przez grupy lub poszczególne jednostki, oraz uznawanej jako odzwierciedlenie jej oczekiwań, jak też kulturalnej i społecznej tożsamości. Formami folkloru są między innymi: język, literatura, muzyka, taniec, gry, mity, obrzędy, obyczaje, rękodzieła, architektura i inne sztuki.

Wskazano też metody zalecanych działań, które państwa członkowskie UNESCO powinny podjąć na płaszczyźnie krajowej. Zaliczono do nich: identyfikowanie folkloru (inwentaryzowanie, katalogowanie i tworzenie odpowiednich klasyfikacji), jego zachowanie (tworzenie archiwów, muzeów, skansenów, szkolenie odpowiedniego personelu), zapewnienie jego przetrwania (kształcenie i prowadzenie badań, umożliwienie dostępu do różnych form folkloru, wspieranie osób kultywujących tradycje i przechowujących obiekty folklorystyczne), upowszechnienie folkloru (organizowanie wystaw, festiwali, seminariów i sympozjów, wspieranie publikacji, przygotowywanie filmów, materiałów informacyjnych i edukacyjnych, tworzenie centrów dokumentacyjnych, bibliotek, muzeów, ułatwianie spotkań i wymiany między osobami, grupami i instytucjami), a także roztoczenie ochrony prawnej, z uwzględnieniem praw własności intelektualnej i praw osób uczestniczących w działalności na rzecz folkloru.

Ostatnia część Zalecenia dotyczy współpracy międzynarodowej. Współpraca ta powinna być prowadzona między państwami oraz międzynarodowymi i regionalnymi stowarzyszeniami, instytucjami i organizacjami w zakresie rozwijania wiedzy, rozpowszechniania i ochrony folkloru, m. in. poprzez wymianę informacji i publikacji, szkolenie specjalistów, udzielanie pomocy finansowej, naukowej i technicznej, wspieranie międzynarodowych projektów w zakresie dokumentowania współczesnego folkloru, organizowanie spotkań,

kursów i grup roboczych. Państwa, na których terytoriach prowadzona jest działalność badawcza dotycząca folkloru, powinny mieć zapewniony dostęp do wyników badań. Ponadto państwa powinny powstrzymać się od wszelkich działań, które mogłyby spowodować zniszczenie lub obniżenie wartości materiałów folklorystycznych oraz podejmować konieczne środki w celu przeciwdziałania zagrożeniom naturalnym oraz spowodowanym przez konflikty zbrojne i okupację terytoriów.

Bardziej ogólny charakter – w porównaniu z ustaleniami zawartymi w Zaleceniu z 1989 r. – miały postanowienia Deklaracji z 2001 r. Podkreślono w niej, iż różnorodność kulturalną należy traktować jako wspólne dziedzictwo ludzkości oraz trzeba ją uznawać i chronić dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń. Będąc źródłem wymiany, postępu i kreatywności jest ona tak samo niezbędna dla ludzkości, jak konieczne jest dla przyrody istnienie bioróżnorodności (art. 1). Różnorodność kulturalna stanowi też czynnik rozwoju i pozostaje w ścisłym związku z prawami człowieka (art. 3 i 4). Dziedzictwo kulturalne, we wszystkich jego różnorodnych formach, powinno być zachowywane, wzbogacane i przekazywane przyszłym pokoleniom jako świadectwo ludzkich doświadczeń i aspiracji, niewyczerpane źródło kreatywności oraz inspiracja do prowadzenia dialogu między kulturami (art. 7).

Do Deklaracji dołączono Wytyczne planu działania w celu jej implementacji¹². W odniesieniu do dziedzictwa niematerialnego wskazano na konieczność ochrony dziedzictwa językowego i zachowania jego różnorodności. Podkreślono szczególne znaczenie tradycyjnej wiedzy, w szczególności wiedzy ludów tubylczych, zwłaszcza dotyczącej ochrony środowiska naturalnego i zarządzania zasobami przyrody.

Kolejnym dokumentem, stanowiącym ważne ogniwo w procesie przygotowania Konwencji z 2003 r., była Deklaracja z Istambułu, przyjęta podczas obrad Trzeciego Okrągłego Stołu Ministrów Kultury, który odbył się w Turcji w dniach 16-17 września 2002 r. Obrady zostały zorganizowane w związku z ogłoszeniem przez ONZ roku 2002 r. – Rokiem Narodów Zjednoczonych na rzecz Dziedzictwa Kulturalnego¹³, a ich tematem było „Niematerialne dziedzictwo kulturalne jako zwierciadło różnorodności kulturalnej”.

¹² Main lines of an action plan for the implementation of the UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, Records of the General Conference 32nd Session, Paris 29 September to 17 October 2003, Volume 1 – Resolutions, UNESCO, Paris 2004, s. 64-65.

¹³ A/RES/56/8 – United Nations Year for Cultural Heritage, 2002; 21 November 2001.

W przyjętej na zakończenie obrad Deklaracji stwierdzono, iż niematerialne dziedzictwo kulturalne „tworzy zespół żywych i nieustannie odtwarzanych zwyczajów, wiedzy i przekazów, które umożliwiają jednostkom i wspólnotom, na różnych poziomach, wyrażanie ich idei, poprzez system wartości i standardów etycznych”. Podkreślono równocześnie, iż dziedzictwo to jest szczególnie narażone na zanikanie lub marginalizację, między innymi wskutek konfliktów, nietolerancji, postępującego merkantylnizmu, niekontrolowanej urbanizacji i niszczenia obszarów wiejskich.

Ministrowie kultury wezwali do upowszechnienia zasad zawartych w Powszechnej Deklaracji UNESCO w sprawie różnorodności kulturalnej oraz do podjęcia przez państwa, w ramach realizowanych przez nie polityk, odpowiednich przedsięwzięć naukowych i dokumentacyjnych, ustanowienia przepisów prawnych i właściwych mechanizmów ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturalnego. Podkreślili też szczególną rolę UNESCO w rozwijaniu nowych form współpracy międzynarodowej na rzecz dziedzictwa niematerialnego i poparli rezolucję uchwaloną w 2001 r. przez Konferencję Generalną UNESCO w sprawie przygotowania konwencji dotyczącej ochrony tego dziedzictwa¹⁴.

W dniu 17 października 2003 r. podczas 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO została przyjęta Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturalnego. Konwencja jest dość obszernym dokumentem, składającym się ze wstępu i 40 artykułów ujętych w 9 rozdziałach. We wstępie powołano się zarówno na Zalecenie z 1989 r. i deklaracje z 2001 i 2002 r., jak też na dokumenty dotyczące ochrony praw człowieka, oraz na Konwencję UNESCO z 1972 r. Podkreślono „głęboko osadzoną współzależność między niematerialnym dziedzictwem kulturalnym a materialnym dziedzictwem kulturalnym i naturalnym”. Zaznaczając, iż dotychczas nie było wielostronnego instrumentu o charakterze prawnie wiążącym, który przewidywałby ochronę dziedzictwa niematerialnego, uznano, iż istnieje potrzeba wzmocnienia efektywności dotychczasowych dokumentów poprzez przyjęcie uregulowań prawnomiędzynarodowych. Zgodnie z zawartym we wstępie przesłaniem społeczność międzynarodowa powinna przyczynić się wraz z państwami-

¹⁴ 31C/Resolution 30 – Preparation of a new international standard-setting instrument for the safeguarding of the intangible cultural heritage, 2 November 2001, Records of the General Conference 31st Session, Paris, 15 October to 3 November 2001, Volume 1 – Resolutions, UNESCO, Paris 2002, s. 67.

stronami Konwencji do ochrony dziedzictwa niematerialnego w duchu współpracy i wzajemnej pomocy. Przypomniano programy UNESCO dotyczące dziedzictwa niematerialnego, zwłaszcza Proklamację arcydzieł ustnego i niematerialnego dziedzictwa kulturalnego i stwierdzono, iż dziedzictwo to jest czynnikiem zbliżającym ludzi, umożliwiającym wymianę idei między nimi i wzrost zrozumienia.

Pierwszy rozdział Konwencji, obejmujący ogólne postanowienia, zawiera określenie celów Konwencji i jej stosunku do innych instrumentów międzynarodowych oraz ustalenia terminologiczne. Celami Konwencji są: ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturalnego, zapewnienie poszanowania dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek, podniesienie świadomości znaczenia tego dziedzictwa na płaszczyźnie lokalnej, krajowej i międzynarodowej oraz zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy. Postanowienia Konwencji nie mogą być interpretowane jako zmieniające status lub obniżające poziom ochrony przewidziany w Konwencji UNESCO z 1972 r. w odniesieniu do obiektów, z którymi związane jest dziedzictwo niematerialne. Interpretacja nie może też wpływać na prawa i obowiązki państw-stron Konwencji wynikające dla nich z innych instrumentów międzynarodowych dotyczących praw własności intelektualnej lub wykorzystania zasobów biologicznych i ekologicznych.

Kluczowe znaczenie, zarówno dla wykładni postanowień Konwencji, jak też w przyszłości – dla procesu jej implementacji, ma ustalenie desygnatów terminu „niematerialne dziedzictwo kulturalne”. W myśl konwencyjnej definicji oznacza ono zwyczaje, przedstawienia, przekazy, wiedzę i umiejętności, jak też instrumenty, przedmioty, wytwory człowieka i związane z nimi przestrzenie kulturalne, które wspólnoty, grupy, a w niektórych wypadkach także jednostki, uznają za część swojego dziedzictwa. W uzupełnieniu tego wyjaśnienia podkreślono, iż dziedzictwo niematerialne jest przekazywane z pokolenia na pokolenie, stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w ich relacjach ze środowiskiem, przyrodą i historią, wyposaża te grupy w poczucie tożsamości i ciągłości oraz przyczynia się do poszanowania różnorodności kulturalnej i ludzkiej kreatywności. Wskazano, iż dziedzictwo niematerialne przejawia się, między innymi, w następujących dziedzinach: tradycjach i przekazach ustnych, włączając język, który jest nośnikiem tego dziedzictwa, sztukach scenicznych, zwyczajach społecznych, obrządkach i uroczystościach, wiedzy i zwyczajach dotyczących przyrody i wszechświata, umiejętnościach związanych z tradycyjnym rzemiosłem.

W art. 2 Konwencji ustalono, iż pod pojęciem ochrony tego dziedzictwa należy rozumieć środki zapewniające jego przetrwanie, obejmujące identyfikowanie, dokumentowanie, badania naukowe, zachowanie, promowanie, wzbogacanie, przekazywanie, szczególnie poprzez formalne i nieformalne nauczanie, jak też rewitalizowanie różnych aspektów tego dziedzictwa.

W celu zagwarantowania efektywności systemu ochrony wprowadzono rozwiązania instytucjonalne, wzorowane na adaptacyjnym modelu organów, przewidzianym wcześniej w Konwencji UNESCO z 1972 r.¹⁵ Zakłada on ustanowienie w ramach (ang. *within*) istniejącej organizacji – UNESCO – nowego organu międzyrządowego złożonego z państw-stron Konwencji, a także wykorzystanie działających już organów – Sekretariatu UNESCO. Zgodnie z art. 5 Konwencji z 2003 r. postanowiono utworzyć Międzyrządowy Komitet Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego, złożony z 18 państw-stron Konwencji, wybieranych podczas Zgromadzenia Ogólnego Państw-Stron¹⁶. Członkowie Komitetu będą wybierani z uwzględnieniem sprawiedliwej reprezentacji geograficznej, na 4-letnią kadencję, bez możliwości bezpośredniej reelekcji, przy czym co dwa lata będzie następowało odnowienie połowy składu. Państwa członkowskie powinny być reprezentowane w Komitecie przez osoby mające kwalifikacje w odniesieniu do różnych aspektów niematerialnego dziedzictwa kulturalnego (art. 6).

Do głównych funkcji Komitetu zaliczono: promowanie celów Konwencji i monitorowanie procesu jej implementacji, ustalanie wytycznych i najlepszych metod ochrony dziedzictwa niematerialnego oraz przyjmowanie w tym zakresie zaleceń, przygotowywanie planów wykorzystywania środków Funduszu Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego i przedkładanie tych planów w celu ich zatwierdzenia Zgromadzeniu Ogólnemu Państw-Stron, a także poszukiwanie możliwości zwiększenia zasobów tego Funduszu, opracowywanie i przedstawianie Zgromadzeniu operacyjnych wytycznych dotyczących implementacji Konwencji, badanie sprawozdań przedkładanych przez państwa-strony Konwencji oraz ich wniosków dotyczących wpisów na listy dziedzictwa niematerialnego, a także przyznawanie im pomocy międzynarodowej, zgodnie z kryteriami ustalonymi przez Komitet i zatwierdzonymi przez Zgromadzenie (art. 7).

¹⁵ Por. A. Przyborowska-Klimczak, *Ochrona przyrody. Studium prawnomiędzynarodowe*, Lublin 2004, s. 281-283.

¹⁶ Gdy liczba państw-stron Konwencji zwiększy się do 50, liczba członków Komitetu wzrośnie do 24 (art. 5 ust. 2).

Komitet jest odpowiedzialny przed Zgromadzeniem Ogólnym Państw-Stron, któremu przedstawia sprawozdania z działalności oraz podjęte uchwały. Komitet uchwała regulamin, większością dwóch trzecich głosów swoich członków. Może on tworzyć tymczasowe organy konsultacyjne, powierzając im określone zadania oraz zapraszać na swoje posiedzenia przedstawicieli organów lub osoby o uznanej kompetencji w zakresie różnych aspektów niematerialnego dziedzictwa kulturalnego (art. 8). Komitet zgłasza też propozycje dotyczące akredytowania przy Zgromadzeniu Ogólnym Państw-Stron organizacji pozarządowych, zajmujących się dziedzictwem niematerialnym (art. 9).

Drugim elementem przewidzianej w Konwencji struktury instytucjonalnej jest wspomniane już Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron, które ma co dwa lata odbywać sesje zwyczajne. Sesje nadzwyczajne Zgromadzenia mogą być zwoływane na wniosek Komitetu lub co najmniej jednej trzeciej państw-stron. Zgromadzenie będzie działało, zgodnie z uchwalonym przez siebie regulaminem, jako organ kompetentny w zakresie wszystkich spraw dotyczących Konwencji¹⁷.

Trzecim organem uczestniczącym w strukturze instytucjonalnej Konwencji jest Sekretariat UNESCO. Będzie on przygotowywał dokumentację dla Komitetu i Zgromadzenia oraz ich obrady, a także będzie czuwał nad wykonywaniem podejmowanych przez nie uchwał (art. 10).

Podobnie jak w Konwencji UNESCO z 1972 r. ochrona dziedzictwa niematerialnego powinna być realizowana na dwóch płaszczyznach: krajowej i międzynarodowej.

W zakresie ochrony na płaszczyźnie krajowej (art. 11-15) państwa-strony będą zobowiązane do podejmowania koniecznych środków zapewniających ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturalnego występującego na ich terytoriach, a w szczególności do zidentyfikowania i określenia różnych elementów tego dziedzictwa. Na państwach ciąży w związku z tym obowiązek prowadzenia i aktualizowania inwentarzy tego dziedzictwa i przekazywania informacji na ten temat Komitetowi. Przewidziano także inne działania państw-stron Konwencji: przyjmowanie odpowiedniej polityki wspierającej funkcjonowanie dziedzictwa niematerialnego i włączanie jego ochrony do różnych programów, wyznaczenie organów odpowiedzialnych za sprawy ochrony tego dziedzictwa na ich terytoriach, sprzyjanie studiom naukowym,

¹⁷ W art. 4 ust. 1 Zgromadzenie określono jako „suwerenny organ Konwencji”.

technicznym, artystycznym i metodologicznym dotyczącym dziedzictwa niematerialnego, zwłaszcza dziedzictwa zagrożonego, podejmowanie odpowiednich przedsięwzięć o charakterze prawnym, technicznym, administracyjnym i finansowym w celu wzmocnienia instytucji uczestniczących w szkoleniu osób zaangażowanych w sprawy ochrony, ułatwianie dostępu do tego dziedzictwa, tworzenie ośrodków dokumentacyjnych. W ramach ochrony na płaszczyźnie krajowej należy też podejmować działalność edukacyjną, szkoleniową oraz informacyjną, a także upowszechniać świadomość istniejących zagrożeń i podkreślać konieczność ochrony dziedzictwa niematerialnego, a także włączać do działań protekcyjnych wspólnoty, grupy i jednostki tworzące, utrzymujące i przekazujące to dziedzictwo.

Ochrona na płaszczyźnie międzynarodowej przyjmuje różne formy działań. Jedną z nich, wzorowaną również na Konwencji UNESCO z 1972 r.¹⁸, jest ustanowienie, utrzymywanie i upowszechnianie dwóch list: Reprezentatywnej Listy Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Ludzkości (*Representative List of the Tangible Cultural Heritage of Humanity*) oraz Listy Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Wymagającego Natychmiastowej Ochrony (*List of the Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding*). Propozycje wpisu na obie listy będą zgłaszały zainteresowane państwa-strony Konwencji. Propozycje te będą oceniane, zgodnie z kryteriami ustalonymi przez Komitet, a zatwierdzonymi przez Zgromadzenie. Decyzję o dokonaniu wpisu będzie podejmował Komitet (art. 16 i 17).

Inną formę działań protekcyjnych na płaszczyźnie międzynarodowej ma stanowić wspieranie krajowych i regionalnych programów, projektów i inicjatyw dotyczących ochrony dziedzictwa niematerialnego. Wnioski o udzielenie takiej pomocy, kierowane przez państwa, będą rozpatrywane przez Komitet, który zdecyduje o jej przyznaniu. Pomoc międzynarodowa może być też udzielana na rzecz dziedzictwa wpisanego na konwencyjne listy.¹⁹ Jako formy pomocy wymieniono: prowadzenie studiów dotyczących różnych aspektów ochrony, kierowanie do państw ekspertów, szkolenie personelu,

¹⁸ Lista Dziedzictwa Światowego obejmuje obecnie 788 obiektów: 611 obiektów dziedzictwa kulturalnego, 154 – naturalnego i 23 – o charakterze mieszanym. Na Liście Dziedzictwa Światowego w Niebezpieczeństwie figuruje 35 obiektów.

¹⁹ Wnioski o przyznanie pomocy powinny wskazywać przewidywane środki ochrony, formy koniecznej interwencji, oszacowanie kosztów. Mogą być one zgłaszane łącznie przez dwa lub więcej państw. Niektóre wnioski mogą być traktowane przez Komitet jako priorytetowe (art. 22-23).

ustalanie standardów i środków ochrony, tworzenie odpowiedniej infrastruktury, dostarczanie urządzeń i *know-how*, wsparcie finansowe, m. in. w postaci dotacji i nisko oprocentowanych pożyczek (art. 21). Warunki, formy i zakres pomocy będą określone w porozumieniu między Komitetem a państwem-beneficjentem. Państwo to powinno uczestniczyć w kosztach przedsięwzięć ochronnych, na jakie udzielana jest pomoc międzynarodowa, a także będzie zobowiązane do przedstawienia Komitetowi sprawozdań dotyczących jej wykorzystania.

Istotnym czynnikiem wpływającym na efektywność międzynarodowej ochrony dziedzictwa niematerialnego jest pozyskiwanie na jej prowadzenie środków finansowych. W tym zakresie, wzorując się także na Konwencji UNESCO z 1972 r., postanowiono utworzyć Fundusz Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego (*Intangible Cultural Heritage Fund*), gromadzący środki zgodnie z regulaminem finansowym UNESCO. Środki te będą obejmowały: składki płacone przez państwa, fundusze przeznaczone na ten cel przez Konferencję Generalną UNESCO, wpłaty, dary i zapisy dokonywane przez państwa, organizacje i programy systemu ONZ, organy publiczne lub prywatne i osoby fizyczne, odsetki od zasobów Funduszu, dochody ze zbiorów pieniężnych i wpływów z imprez organizowanych na rzecz Funduszu, wszelkie inne przychody przewidziane w Regulaminie Funduszu. Składki powinny być płacone przez państwa-strony Konwencji, niezależnie od wszelkich dobrowolnych wpłat, co dwa lata w wysokości ustalonej przez Zgromadzenie, według jednakowej stawki procentowej dla wszystkich państw. Wysokość składek nie może przekroczyć 1% składek wnoszonych przez państwa do budżetu zwyczajnego UNESCO. Państwo, w chwili składania dokumentu ratyfikacji, przyjęcia, zatwierdzenia lub przystąpienia do Konwencji, może oświadczyć, że nie będzie związane postanowieniami dotyczącymi składek. W tym wypadku, by umożliwić Komitetowi planowanie jego działalności, takie państwo powinno regularnie, co dwa lata, wpłacać kwotę, w wysokości możliwie najbliższej tej, do jakiej byłoby zobowiązane na podstawie postanowień dotyczących składek. Z podobnych powodów, państwa, które zamierzają dokonać dodatkowych dobrowolnych wpłat na rzecz Funduszu, powinny możliwie najszybciej poinformować Komitet o swoim zamiarze. Państwa powinny też udzielać wsparcia kampaniom organizowanym pod auspicjami UNESCO dla pozyskania środków przez Fundusz.

W celu utrzymania stanu aktywności konwencyjnego systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturalnego przewidziano obowiązek przed-

kładania sprawozdań przez państwa-strony Konwencji dotyczące podejmowanych przez nie środków zmierzających do implementacji postanowień Konwencji, a także obowiązek przygotowywania przez Komitet sprawozdań z jego działalności, które będą przekazywane Zgromadzeniu Ogólnemu Państw-Stron oraz Konferencji Generalnej UNESCO (art. 29-30).

Nawiązując do wcześniejszej działalności UNESCO na rzecz ochrony dziedzictwa niematerialnego, związanej z programem ogłaszania listy „Arcydział Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości” (*“Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity”*)²⁰ postanowiono, że pozycje umieszczone na tej liście zostaną wpisane na Reprezentatywną Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Ludzkości, a po wejściu w życie Konwencji nie będzie już prowadzona lista „Arcydział...”.

W formalnoprawnych postanowieniach Konwencji, ujętych w klauzulach końcowych, przewidziano, iż Konwencja podlega ratyfikacji, przyjęciu, zatwierdzeniu lub przystąpieniu, a odpowiednie dokumenty potwierdzające dokonanie tych aktów będą deponowane Dyrektorowi Generalnemu UNESCO. Do Konwencji mogą przystąpić wszystkie państwa członkowskie UNESCO, zaproszone do przystąpienia przez Konferencję Generalną tej Organizacji, a także terytoria autonomiczne²¹.

Konwencja z 2003 r. wejdzie w życie po trzech miesiącach od daty złożenia trzydziestego dokumentu ratyfikacji, przyjęcia, zatwierdzenia lub przystąpienia, w stosunku do państw, które przed tą datą złożą stosowne dokumenty²². W stosunku do innych państw wejdzie w życie po trzech miesiącach od złożenia przez te państwa odpowiednich dokumentów potwierdzających ich zgodę na związanie się Konwencją²³.

Konwencja może być wypowiedziana przez państwo-stronę w drodze pisemnej notyfikacji skierowanej do Dyrektora Generalnego UNESCO.

²⁰ Charakterystykę tego programu przedstawiono w dalszej części niniejszego opracowania.

²¹ W art. 33 ust. 3 sprecyzowano, iż dotyczy to terytoriów mających pełną wewnętrzną autonomię i uznanych za takie terytoria przez ONZ, ale które nie uzyskały pełnej niepodległości zgodnie z rezolucją ZO ONZ 1514 (XV) i które mają kompetencje w prawach regulowanych Konwencją, włączając kompetencję do zawierania traktatów w odniesieniu do takich spraw.

²² W ciągu 16 miesięcy od przyjęcia Konwencji 11 państw złożyło dokumenty ratyfikacji, przyjęcia lub zatwierdzenia: Algieria, Mauritius, Japonia, Gabon, Panama, Chiny, Republika Środkowoafrykańska, Łotwa, Litwa, Białoruś, Korea Południowa. Pozytywnie oceniając postęp w tym zakresie Dyrektor Generalny UNESCO – Koichiro Matsuura zaapelował o „utrzymanie tego rytmu”, dzięki temu Konwencja mogłaby wejść w życie w 2006 r.

²³ W art. 35 Konwencji zamieszczono klauzulę federalną.

Wypowiedzenie staje się skuteczne po 12 miesiącach od otrzymania aktu wypowiedzenia. Nie wpływa ono jednak na zobowiązania finansowe, które spoczywały na państwie wypowiadającym Konwencję, do czasu, gdy wypowiedzenie stało się skuteczne.

W postanowieniach końcowych uregulowano też sprawy wprowadzania poprawek do Konwencji (art. 38). Ustalono, iż językami autentycznymi jest sześć języków: angielski, arabski, chiński, francuski, hiszpański i rosyjski, przy czym teksty we wszystkich tych językach mają jednakową moc. Zgodnie z art. 102 Karty NZ Konwencja zostanie zarejestrowana, na wniosek Dyrektora Generalnego UNESCO, w Sekretariacie ONZ.

W celu upowszechnienia wiedzy na temat Konwencji oraz zachęcenia państw do wyrażenia zgody na związanie się jej postanowieniami organizowane są specjalne spotkania regionalne z udziałem przedstawicieli rządów państw z poszczególnych regionów świata oraz spotkania ekspertów dotyczące różnych aspektów ochrony dziedzictwa niematerialnego²⁴.

Wejście w życie Konwencji z 2003 r., a następnie związanie się jej postanowieniami przez większą liczbę państw spowoduje, iż ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturalnego uzyska właściwe prawnomiędzynarodowe podstawy, a także odpowiednie ramy instytucjonalne i wsparcie finansowe ze środków Funduszu. Jednak już obecnie w ramach UNESCO realizowane są cztery programy ochrony tego dziedzictwa, określane za pomocą haseł: 1) Proklamacja Arcydział Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości, 2) Żywe Skarby Ludzkie (*Living Human Treasures*)²⁵, 3) Zagrożone Języki, 4) Tradycyjna Muzyka Świata²⁶.

Pierwszy program został zainicjowany przez UNESCO w 1998 r.²⁷, a jego celem było objęcie ochroną różnych form popularnej i tradycyjnej ekspresji, takich jak: języki, literatura ustna, muzyka, taniec, gry, mity, obrzędy, zwyczaje, umiejętności związane z rzemiosłem, a także ochrona

²⁴ Informacje na temat tych spotkań znajdują się na stronie internetowej: portal.unesco.org/culture/.

²⁵ Określenie „skarby” używane jest w znaczeniu przenośnym; w języku angielskim „*treasure*” w znaczeniu potocznym, przestarzałym oznacza „niezastąpioną osobę” – por. *The New Kosciuszko Foundation Dictionary. English-Polish*, red. J. Fisiak, Kraków 2003, s. 1579.

²⁶ Informacje na temat tych programów, a także przyjęte w związku z nimi dokumenty są dostępne na stronie internetowej: portal.unesco.org/culture/admin/.

²⁷ Inicjatywę w sprawie uruchomienia takiego programu przedstawiła Dyktorowi Generalnemu UNESCO Rada Wykonawcza podczas swojej 155 sesji w 1998 r.

przestrzeni kulturalnych – miejsc, gdzie popularna i tradycyjna działalność kulturalna występuje w sposób skoncentrowany (np. miejsca związane z legendami, miejsca odprawiania obrzędów, place targowe, festiwale) lub regularnie (codzienne obrzędy, coroczne procesje). Proklamacja Arcydział powinna przyczynić się do wzrostu świadomości ich istnienia oraz uznania ich znaczenia jako elementów niematerialnego dziedzictwa kulturalnego. Ma ona także zachęcać państwa do tworzenia inwentarzy takiego dziedzictwa i zapewnienia mu ochrony prawnej i administracyjnej oraz propagować udział rządów, organizacji pozarządowych, wspólnot lokalnych oraz różnych grup, instytucji i jednostek w zachowaniu, upowszechnianiu i ochronie tego dziedzictwa.

Proklamacje są przygotowywane na podstawie zgłoszeń przesyłanych przez państwa członkowskie i członków stowarzyszonych UNESCO, organizacje pozarządowe działające w porozumieniu z krajowymi komitetami UNESCO oraz inne organizacje pozarządowe utrzymujące stałe kontakty z UNESCO. Do umieszczenia w Proklamacji mogą być zgłaszane takie składniki dziedzictwa niematerialnego, które spełniają następujące kryteria: 1) przedstawiają wyjątkową wartość jako arcydzieła ludzkiego geniuszu, 2) mają dobrze udokumentowane zakorzenienie w tradycji kulturalnej i historii określonej wspólnoty, 3) odgrywają rolę jako środek podkreślający tożsamość ludów i wspólnot kulturalnych, mają znaczenie jako źródło inspiracji i wymiany międzykulturowej, a także czynnik jednoczący ludzi i wspólnoty oraz pełnią również obecnie role społeczne i kulturalne w życiu wspólnoty, 4) stanowią dowód doskonałości w zastosowaniu umiejętności i technicznych możliwości, 5) potwierdzają swą wartość jako unikalnego świadectwa żywych tradycji kulturalnych, 6) znajdują się w stanie, w którym istnieje ryzyko ich zniknięcia wskutek braku środków na ochronę, procesów gwałtownych zmian, urbanizacji lub akulturacji²⁸.

Zgłoszenia są kierowane do Dyrektora Generalnego UNESCO. Każde państwo może przedstawić jedno zgłoszenie raz na dwa lata, z tym, że mogą być także przedstawiane wspólne zgłoszenia kilku państw. Nie można zgłosić propozycji bez porozumienia z zainteresowanymi wspólnotami lub osobami.

²⁸ Akulturacja jest to proces zmian wytworów, zwyczajów i wierzeń będących rezultatem kontaktów społeczności o różnych tradycjach kulturowych. Termin ten jest stosowany także na określenie rezultatu takich zmian – por. szerzej *Britannica. Edycja polska*, tom 1, Poznań 1997, s. 220.

Oceny zgłoszeń dokonują organizacje pozarządowe, które mają formalne stosunki z UNESCO²⁹.

Pierwsza Proklamacja obejmująca 19 „arcydzieł ustnego i niematerialnego dziedzictwa ludzkości” została ogłoszona 18 maja 2001 r., druga prezentująca 28 arcydzieł – 7 listopada 2003 r.³⁰

Celem drugiego programu „Żywe Skarby Ludzkie” jest zapewnienie ochrony osobom, które wyróżniają się wysokim poziomem wiedzy i umiejętności, potrzebnych do prezentowania lub tworzenia szczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturalnego. Są one wskazywane przez państwa i traktowane jako świadectwo żywych tradycji kulturalnych i twórczego geniuszu grup, wspólnot i jednostek znajdujących się na terytoriach tych państw³¹. Propozycję podjęcia tego programu zgłosiła Republika Korei (Korea Południowa) podczas 142 sesji Rady Wykonawczej UNESCO w 1993 r., nawiązując do swojego krajowego programu, prowadzonego od 1964 r.³²

Podstawowym zadaniem tego programu jest zachowanie wiedzy i umiejętności koniecznych do odtwarzania, wystawiania lub tworzenia prezentacji kulturalnych, które mają wysoką wartość historyczną, artystyczną lub kulturalną. Oprócz zdobycia uznania publicznego dla takich osób, program powinien zapewniać też wsparcie finansowe dla różnego rodzaju przedsięwzięć. W jego ramach należy stworzyć odpowiednie warunki w celu utrzymania oraz rozwijania wiedzy i umiejętności tych osób, przekazywania tej wiedzy i umiejętności młodszemu pokoleniu, wspierania działalności dokumentacyjnej i utrwalania dziedzictwa niematerialnego, upowszechniania wiedzy i umiejętności poprzez organizowanie wystaw i prezentacji.

Szczególną rolę w działalności UNESCO na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturalnego odgrywa program poświęcony zagrożonym językom świata. Język uznawany jest za szczególny wytwór ludzkiego umysłu, najbardziej odpowiednie narzędzie komunikowania się, sposób odzwiercie-

²⁹ Są to: Międzynarodowa Rada Muzyki Tradycyjnej (ICTM), Międzynarodowa Rada Nauk Społecznych (ISSC), Międzynarodowa Rada do spraw Filozofii i Studiów Humanistycznych (CIPSH), Stały Międzynarodowy Komitet Lingwistyki (CIPL), Międzynarodowe Stowarzyszenie Nauk Prawnych, Międzynarodowa Unia Nauk Antropologicznych i Etnologicznych (IUAES), Międzynarodowy Instytut Teatralny (ITI), Międzynarodowa Unia Zespołów Marionetkowych (UNIMA), Międzynarodowa Rada Muzeów (ICOM).

³⁰ Obie listy arcydzieł są zamieszczone na stronie internetowej UNESCO.

³¹ Guidelines for the Establishment of National “Living Human Treasures” Systems.

³² Jako pierwsza – w 1950 r. – zainicjowała taki program Japonia.

dlenia poglądów na świat i nośnik wartości, a także czynnik jednoczący grupy i wspólnoty. Obecnie ponad połowa z 6 tysięcy światowych języków jest poważnie zagrożona³³. Zanikanie języków nie jest zjawiskiem nowym – oblicza się, iż od czasu zróżnicowania się języków zanikło ok. 30 tysięcy z nich (tylko kilka języków np. baskijski, egipski, chiński, grecki, hebrajski, łaciński, przetrwało ponad dwa tysiące lat). Obecnie skala tego zjawiska osiągnęła jednak bezprecedensowe rozmiary – jeden język zanika przeciętnie co dwa tygodnie³⁴.

Sprawa ochrony zagrożonych języków pojawiła się na forum UNESCO podczas 30 sesji Konferencji Generalnej, na której przyjęto rezolucję dotyczącą implementacji polityki językowej w świecie opartym na wielości języków³⁵. Podkreślono w niej, że zagrożeniem dla różnorodności językowej jest globalizacja procesu komunikowania się i związana z nią tendencja do używania jednego języka. Prowadzi to do marginalizacji innych języków, a w przypadku języków mniej używanych do ich zanikania³⁶.

W celu dokładnego zbadania sytuacji języków we współczesnym świecie powołano grupę ekspertów, która opracowała specjalny raport, zatytułowany „Żywotność języków i zagrożenia”³⁷. Na podstawie tego raportu przygotowano Zalecenia w sprawie planu działania na rzecz ochrony zagrożonych

³³ Por. R. Bjeljac-Babic, *6,000 languages: an embattled heritage*, The UNESCO Courier, April 2000, s. 18-19.

³⁴ Jesienią 2004 r. w światowych mediach pojawiły się informacje o tym, iż w Chinach zmarła ostatnia kobieta – Yang Huanyi posługująca się językiem nushu, używanym od 400 lat wyłącznie przez kobiety w celu wyrażania myśli i uczuć, jakie chciały ukryć przed mężczyznami. Ten jedyny na świecie „tajny” język kobiet narodził się na południu Chin, a był przekazywany kobietom przed zamążpójściem. Język nushu posługiwał się zmodyfikowanymi znakami chińskimi, oznaczającymi nie pojęcia, lecz dźwięki. Języka dźwiękowego – gwizdów używają pasterze zamieszkujący na Gomerze, jednej z Wysp Kanaryjskich. Ich język, nazywany silbo gomero, znany jest już niewielkiej liczbie osób, a gwizdy oznaczają w nim całe zdania – por. O. Sobolewska, *Gwizdzący mózg. Nie trzeba słów, by mówić*, „Gazeta Wyborcza”, 13 stycznia 2005 r., s. 12.

³⁵ 30C/ Resolution 12 – Implementation of a language policy for the world based on the multilingualism, 17 November 1999, Records of the General Conference 30th Session, Paris, 26 October to 17 November 1999, vol. 1 – Resolutions, Paris, UNESCO 2000, s. 35-36.

³⁶ Według danych przedstawionych na forum UNESCO: 96% z 6 tysięcy światowych języków jest używanych przez 3% światowej populacji, a połowa języków występuje w ośmiu państwach: Papua-Nowa Gwinea – 832, Indonezja – 731, Nigeria – 515, Indie – 400, Meksyk – 295, Kamerun – 286, Australia – 268, Brazylia – 234.

³⁷ Language Vitality and Endangerment, UNESCO Intangible Cultural Heritage’s *Ad Hoc* Expert Group on Endangered Languages, 13 March 2003.

języków³⁸. Określono w nim dziewięć kryteriów, które należy uwzględnić przy ocenie stopnia zagrożenia języka: 1) międzypokoleniowe przekazywanie języka, 2) liczba osób mówiących danym językiem, 3) proporcja takich osób do osób tworzących całą populację, 4) tendencje dotyczące obszarów używania istniejących języków, 5) stosunek do nowych dziedzin i mediów, 6) materiały do nauczania języków, 7) stanowiska i polityki rządu i instytucji w odniesieniu do języka, jego oficjalny status, 8) postawy wspólnot wobec ich własnego języka, 9) rozmiary i jakość dokumentacji. Jako zalecane dla państw formy działań wskazano: badania nad językami zagrożonymi, tworzenie ich dokumentacji, ułatwianie dostępu do tych języków, zachęcanie do ich używania, wspieranie programów ochrony języków zagrożonych. Na płaszczyźnie międzynarodowej należy stworzyć odpowiedni mechanizm finansowy i organizacyjny dla działań protekcyjnych, w którym UNESCO odgrywałoby rolę centrum koordynującego przedsięwzięcia podejmowane przez państwa, upowszechniającego informacje i gromadzącego dane na temat języków zagrożonych (m.in. aktualizowanie *Atlasu języków świata zagrożonych zanikaniem*), wspierającego regionalne ośrodki zajmujące się sprawami ochrony tych języków.

Ostatni z czterech głównych programów UNESCO z dziedziny ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturalnego poświęcony jest muzyce tradycyjnej świata. Celem programu jest zachowanie, ożywienie i upowszechnienie różnych rodzajów muzyki: popularnej, kościelnej, miejskiej, wiejskiej, towarzyszącej świętom i zabawom. Realizacji tego celu służy prezentowanie, utrwalanie i upowszechnianie takiej muzyki, organizowanie festiwali, spotkań i sympozjów, a także przygotowywanie specjalnych kolekcji takiej muzyki (np. „Słuchanie świata”, „Muzyka i muzycy świata”, „Antologia muzyki tradycyjnej”, „Muzyka tradycyjna – dzisiaj”).

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturalnego jest stosunkowo nową dziedziną aktywności UNESCO. Podjęcie takiej ochrony oznacza odejście od stosunkowo wąskiego rozumienia pojęcia „dziedzictwo kulturalne” i rozszerzenia go także na inne wytwory umysłu ludzkiego, które nie uzyskują materialnej formy³⁹. Legendy, wierzenia, obrzędy, obyczaje, spektakle, wido-

³⁸ Recommendations to UNESCO for Action Plans on the Safeguarding of Endangered Languages, Paris, 13 March 2003.

³⁹ Por. L. Pressouyre, *The past is not just made of stone*, The UNESCO Courier, December 2000, s. 18-19.

wiska, języki oraz umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem są szczególnym świadectwem zbiorowej pamięci, czynnikiem potwierdzającym tożsamość kulturalną różnych grup i wspólnot. Zachowanie różnorodności kulturalnej w tej dziedzinie jest szczególnym wyzwaniem dla społeczności międzynarodowej. Świadomość istniejących zagrożeń wobec tych elementów dziedzictwa, które są dość ulotne, szczególnie wrażliwe i niekiedy trudne do utrwalenia, powinna skłonić państwa do poszukiwania odpowiednich instrumentów prawnych i organizacyjnych, by zapobiec bezpowrotnej utracie najcenniejszych elementów światowego dziedzictwa niematerialnego.